

УДК 334.3: 329

МИХАЙЛО МІЩЕНКО,

кандидат соціологічних наук, заступник директора соціологічної служби Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова

Вплив результатів президентських виборів 2004 і 2010 років на емоційне самопочуття прихильників різних політичних сил

Анотація

У статті досліджується вплив результатів президентських виборів 2004 і 2010 років на емоційне самопочуття прихильників двох політичних таборів (“помаранчевого” і “біло-блакитного”). Виявлено спільні риси та відмінності між представниками цих груп в емоційному реагуванні на зміни політичної ситуації.

У ситуації представленості в суспільстві прихильників різних ідеологічних концепцій з огляду на різні, іноді протилежні оцінки ними перебігу суспільно-політичних процесів існує імовірність виникнення емоційної поляризації суспільства. Автор показує, що рівень емоційної поляризації в українському суспільстві, який був високим у 2005 році, поступово знижується. Однак перебіг політичних подій продовжує впливати на емоційне самопочуття громадян. Відносно висока емоційна значущість розвитку політичних процесів для “помаранчевого” електорату поряд із незадоволенням їхнім перебігом дає підстави для висновку про наявність вираженого протестного потенціалу у “помаранчевого” електорату.

Ключові слова: *емоційне самопочуття, ідеологічні орієнтації, електорат, протестний потенціал*

Емоційний стан суспільства значною мірою визначає процеси, які в ньому відбуваються. “Світ не є думка, як вважають філософи. Світ є пристрасть”, — писав М.Бердяєв [Бердяєв, 1991: с. 12]. “Оскільки процес фор-

мування способу життя та регуляції соціальної поведінки за умов нестабільного суспільства детермінується переважно індивідуальними особливостями, — зазначають Є. Головаха та Н. Панина, — на перше місце виступають показники соціального самопочуття, а також особистісні якості суб'єктів, яким належить відіграти вирішальну роль в організації нової суспільної системи” [Головаха, Панина, 1994: с. 94]. При цьому соціальне та емоційне самопочуття не є лише реакцією на об'єктивне соціальне становище індивідів та соціальних груп. Так, Н. Соболева вказує на “існування нелінійного зв'язку між зміною реального становища соціального суб'єкта у системі суспільних координат і почуттєвого переживання цієї зміни. Інакше кажучи, суб'єктивна реальність трансформується за своїми власними законами, а зовсім не є таким собі різновидом кривого дзеркала, що, хоча й у спотвореному вигляді, проте передає кожний рух оригіналу” [Соболева, 2002: с. 128].

На думку М. Урнова, від емоційних станів залежать як світосприйняття, так і характер поведінки в різних сферах життєдіяльності індивідів і груп, зокрема в політичній [Урнов, 2008: с. 7]. При цьому, однак, слід вказати і на можливість зворотного впливу, тобто впливу світоглядних чи ідеологічних установок на формування емоційного самопочуття. Адже різні світогляди можуть формувати в індивіда різні картини світу, різні уявлення про роль і призначення людини в ньому, визначати суб'єктивні критерії щастя і нещастя, що, врешті, втілюється у відмінностях в емоційних переживаннях, емоційному самопочутті, зумовлених світоглядними та ідеологічними чинниками.

Згідно з Л. Етлі, настрої виникає, коли когнітивна система підтримується в певному емоційному стані впродовж певного часу [Oatley, 1992: р.91–92]. І саме стійкі світоглядні та ідеологічні уявлення сприяють підтримці когнітивної системи в певному емоційному стані. З іншого боку, як зазначає Є. Ільїн, стійкі емоційні стани є безпосередніми спонуканами емоційної поведінки [Ильин, 2001: с. 17].

У ситуації представленості в суспільстві прихильників різних ідеологічних концепцій, з їхніми різними, іноді протилежними оцінками перебігу суспільно-політичних процесів існує ймовірність виникнення емоційної поляризації суспільства. Як зазначає М. Урнов, така ситуація може приховувати “ризик широкомасштабних соціальних конфліктів між групами людей, що перебувають у різних емоційних станах і тому погано розуміють одне одного” [Урнов, 2008: с. 65].

З цього погляду важливим є аналіз двох великих груп в українському суспільстві, що характеризуються досить стійкими ідеологічними пререференціями, які виявляються впродовж останніх років на всіх виборах: парламентських і президентських, загальнонаціональних і місцевих. Найвиразніше ці дві групи електорату виокремилися під час президентських виборів 2004 року, і за кольорами виборчої символіки основних кандидатів — В. Ющенко і В. Януковича — їх стали позначати у політичній публіцистиці як “помаранчевий” і “біло-блакитний” електорати. При цьому ці політичні бренди виявилися настільки стійкими, що в подальші роки під час соціологічних опитувань більшість респондентів могли ідентифікувати себе як представників однієї із зазначених груп. Зокрема, за даними опитування,

проведеного Центром ім. О.Разумкова у грудні 2007 року¹, 32,7% респондентів віднесли себе до прихильників “помаранчевих” політичних сил, а 26,1% — до прихильників “біло-блакитних” (38,0% — ні до тих, ні до інших, 3,2% не визначилися). Майже всі (92,7%) із тих, хто відніс себе до “помаранчевих”, у разі проведення президентських виборів і виходу до другого туру Ю.Тимошенко і В.Януковича висловили намір голосувати за Ю.Тимошенко, як і в разі тих, хто відніс себе до “біло-блакитних” — за В.Януковича (90,6%). Хоча найімовірніше, з часом така ідентифікація і перестане існувати, однак характер голосування на президентських виборах 2010 року (зокрема, регіональний розподіл голосування за Ю.Тимошенко і В.Януковича) дає підстави говорити про те, що поділ українського електорату на ці дві великі групи зберігається й досі.

У цій статті автор намагатиметься порівняти особливості емоційного самопочуття представників двох зазначених груп у лютому 2005 року (після перемоги на президентських виборах лідера “помаранчевих” політичних сил В.Ющенка) і в наприкінці лютого — на початку березня 2010 року (після перемоги на президентських виборах лідера “біло-блакитних” політичних сил В.Януковича). Таке порівняння дасть змогу розкрити особливості емоційного самопочуття представників цих груп і, значною мірою, дати характеристику соціально-психологічної атмосфери українського суспільства та змін, що відбулися в ньому за останні п’ять років.

При дослідженні емоційного самопочуття застосовано такі показники:

- Самооцінка настрою (відповіді на запитання “Як Ви можете схарактеризувати свій настрій упродовж останнього місяця?”);
- “Емоційно забарвлена” загальна оцінка перебігу подій у країні (“Якщо говорити в цілому, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?”) та результатів виборів (“Як би Ви оцінили перемогу Віктора Ющенка/Віктора Януковича на президентських виборах?”, “Як змінилася ситуація в Україні в результаті президентських виборів?”);
- Емоційне ставлення до прихильників інших політичних сил (“Які почуття у Вас викликають люди, які на цих виборах голосували не за того кандидата, що й Ви, а за його суперника?”).

Емпіричним показником політичних симпатій і критерієм віднесення до “помаранчевого” чи “біло-блакитного” електорату були відповіді респондентів на запитання стосовно голосування в другому турі виборів. До “біло-блакитного” електорату як у 2004–2005, так і в 2009–2010 роках були віднесені ті респонденти, які мали намір проголосувати (або, коли йдеться про

¹ У цій статті наведені результати опитувань, проведених соціологічною службою Центру ім. О.Разумкова у 2005–2010 роках. Вибірki всіх наведених опитувань є репрезентативними стосовно дорослого населення України за регіоном проживання, типом поселення, віком і статтю і побудовані як стратифіковані, чотириступеневі, із застосуванням випадкового добору на 1–3 етапах і квотного добору респондентів — на останньому етапі. Метод опитування — інтерв’ю в помешканні респондента. Обсяги вибірок становили: у лютому 2005 року — 2012, у березні–квітні 2007 року — 2011, у грудні 2007 року — 2018, у жовтні 2009 року — 2010, у лютому–березні 2010 року — 2009 респондентів.

постелекторальне опитування, відповіли, що проголосували) за В.Януковича, до “помаранчевого” — ті, хто збирався проголосувати (або проголосував) за В.Ющенка (за даними опитувань 2004–2005 років) або за Ю.Тимошенко (за даними опитувань 2009–2010 років), до “електорально невизначених” — ті, хто збирався проголосувати (або проголосував) проти обох політиків, відповів, що не візьме участі (не брав участі) у виборах або вибрав варіант “важко відповісти”.

У лютому 2005 року, після перемоги В.Ющенка на виборах, самооцінка настрою у представників “помаранчевого” електорату була помітно кращою, ніж у представників “біло-блакитного” електорату і тих, хто “електорально не визначився” (див. табл. 1). Якщо серед представників “помаранчевого” електорату в лютому 2005 року 51,7% відповіли, що впродовж останнього місяця “частіше” або “майже завжди” у них був гарний настрій, то серед представників “біло-блакитного” електорату — лише 31,9%, а серед “електорально невизначених” — 31,2%. Перед останніми президентськими виборами, у жовтні 2009 року, самооцінка настрою “помаранчевого” електорату також була вищою, ніж у представників “біло-блакитного” електорату (відповіли, що впродовж останнього місяця “частіше” або “майже завжди” у них був гарний настрій відповідно 48,7% і 42,6%) і в тих, хто електорально не визначився (40,7%, відмінності відсотків статистично значущі на рівні $p < 0,05$).

Наведені дані підтверджують висновок, зроблений автором на підставі досліджень 2005–2007 років про те, що “емоційне самопочуття громадян України значною мірою залежить від того, наскільки політична ситуація в країні є сприятливою для реалізації їхніх ідеологічних, політичних пререференцій” [Міщенко, 2008: с. 215]. Тобто перебування при владі тих чи тих політичних сил, підтримуваних певною суспільною групою, сприяє покращенню емоційного самопочуття представників цієї групи. Однак це не пояснює однієї обставини: якщо самооцінка настрою “помаранчевого” електорату наприкінці 2009 року порівняно з початком 2005 року статистично значимо не змінилася, то самооцінка настрою представників “біло-блакитного” електорату і “електорально невизначених” помітно зросла (хоча і залишалася дещо нижчою, ніж у представників “помаранчевого” електорату).

Можливо, вкрай низькі показники самооцінки настрою “біло-блакитного електорату” відразу після поразки В.Януковича на президентських виборах були безпосередньою емоційною реакцією на цю поразку, і вплив цього чинника з часом зменшився. Подальші опитування, в яких було застосовано цей показник, зокрема у березні–квітні 2007 року, фіксували вищу, ніж у лютому 2005 року, самооцінку настрою представників цієї групи електорату (див.: [Міщенко, 2008: с. 220]). При цьому показники рівня емоційного самопочуття у 2007 році виявилися “проміжними” між показниками 2005-го і кінця 2009 року — сукупна частка тих представників “біло-блакитного” електорату, які відповідали, що “частіше” або “завжди” у них гарний настрій, виявилася у 2007 році приблизно такою самою, як і в жовтні 2009 року (відповідно 40,8% і 42,6%), а частка тих, у кого “завжди” або “часто” був поганий настрій, була вищою, ніж у жовтні 2009 року (відповідно 25,9% і 17,5%, $p < 0,01$), але нижчою, ніж у лютому 2005 року (відповідно 25,9% і 30,5%, $p < 0,05$).

Таблиця 1

**Співвідношення емоційного самопочуття респондентів
та їхніх електоральних орієнтацій, %**

Як Ви можете характеризувати свій настрій упродовж останнього місяця?	Лютий 2005 року				Жовтень 2009 року				Лютий–березень 2010 року			
	Усі опитані, N = 2012	“Помаранчевий” електорат, n = 1070	“Біло-блакитний” електорат, n = 602	“Електорально невизначені”, n = 224	Усі опитані, N = 2010	“Помаранчевий” електорат, n = 621	“Біло-блакитний” електорат, n = 674	“Електорально невизначені”, n = 705	Усі опитані, N = 2009	“Помаранчевий” електорат, n = 655	“Біло-блакитний” електорат, n = 839	“Електорально невизначені”, n = 448
Майже завжди поганий, пригнічений настрій	4,1	2,3	5,7	5,2	3,1	2,9	2,5	3,6	4,9	3,6	4,0	8,6
Часто буває поганий настрій, хоча й не завжди	18,2	12,8	24,8	22,9	14,7	12,8	15,0	16,0	15,0	15,1	14,8	14,8
Мені важко сказати, який настрій у мене буває частіше	33,8	31,2	35,8	38,5	34,4	32,5	36,5	33,2	34,9	35,0	34,3	35,5
Частіше у мене гарний, піднесений настрій	32,7	39,7	27,5	23,4	33,4	36,1	32,3	32,5	33,6	33,0	36,1	30,7
Гарний настрій у мене майже завжди	8,9	12,0	4,4	7,8	10,1	12,6	10,3	8,2	8,0	8,0	8,1	7,7
Важко відповісти	2,1	2,0	1,8	2,2	2,3	2,0	1,1	3,9	3,5	5,2	2,5	2,5
Не відповіли	0,1	0,1	0,0	0,0	1,9	1,2	2,3	2,5	0,2	0,2	0,1	0,2

У лютому 2010 року, після перемоги В.Януковича і поразки Ю.Тимошенко на виборах, серед представників “помаранчевого” електорату частка тих, хто зазначив, що впродовж останнього місяця “частіше” або “майже завжди” у них був гарний настрій, зменшилася до 41,0% ($p < 0,01$), натомість серед представників “біло-блакитного” електорату і “електорально невизначених” ця частка статистично значуще не змінилася.

Отже, ми можемо констатувати, що у 2007–2010 роках спостерігалось зменшення різниці у рівні емоційного самопочуття груп, вирізнених за критерієм політичних преференцій. Разом із тим зниження рівня емоційного самопочуття представників “помаранчевого” електорату після перемоги В.Януковича на президентських виборах свідчить про те, що перебіг політичних подій продовжує впливати на емоційне самопочуття громадян.

Стосовно оцінки подій у країні, то ми можемо порівняти зміну цих оцінок з боку представників різних груп електорату до і після президентських виборів 2010 року, а також зіставити оцінки перебігу подій із боку представників різних груп електорату після президентських виборів 2010 і 2004 років. Як після виборів 2004 року, так і після виборів 2010-го (див. табл. 2), порівняно з передвиборним періодом у суспільстві істотно зростала частка тих, хто вважав, що події у країні розвиваються “у правильному напрямі”. Однак якщо в лютому 2005 року ті, хто давав таку оцінку, становили більшість опитаних (50,7%), то в лютому–березні 2010-го – лише 28,1%.

Таблиця 2

Співвідношення оцінок розвитку подій у країні з електоральними орієнтаціями, %

Якщо говорити в цілому, як Ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?	Квітень 2004 року				Лютий 2005 року			
	Усі опитані, N = 2005	“Помаранчевий” електорат	“Біло-блакитний” електорат	“Електорально невизначені”	Усі опитані, N = 2012	“Помаранчевий” електорат, n = 1070	“Біло-блакитний” електорат, n = 602	“Електорально невизначені”, n = 224
У правильному напрямі	20,3	—	—	—	50,7	80,6	16,7	25,7
У неправильному напрямі	55,7	—	—	—	23,8	5,0	52,7	28,3
Важко відповісти	23,8	—	—	—	25,4	14,2	30,5	46,1
Не відповіли	0,2	—	—	—	0,1	0,2	0,2	0,0
Якщо говорити в цілому, як Ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?	Жовтень 2009 року				Лютий–березень 2010 року			
	Усі опитані, N = 2010	“Помаранчевий” електорат, n = 621	“Біло-блакитний” електорат, n = 674	“Електорально невизначені”, n = 705	Усі опитані, N = 2009	“Помаранчевий” електорат, n = 655	“Біло-блакитний” електорат, n = 839	“Електорально невизначені”, n = 448
У правильному напрямі	6,9	14,1	3,2	4,3	28,1	11,2	46,6	15,5
У неправильному напрямі	81,1	70,7	86,7	84,3	47,0	65,9	30,4	54,4
Важко відповісти	10,6	14,0	8,5	10,1	22,8	20,7	21,1	28,7
Не відповіли	1,4	1,2	1,6	1,3	2,0	2,3	1,9	1,4

Щоправда, перед виборами 2004 року рівень негативізму в оцінках перебігу подій також не був настільки високим, як наприкінці 2009 року: частка тих, хто вважав, що події розвиваються в неправильному напрямі, стано-

вила у квітні 2004 року 55,7%, тоді як у жовтні 2009 року — 81,1%. Значною мірою високий рівень негативізму в оцінках подій у країні наприкінці терміну каденції Президента В.Ющенка є наслідком розчарування з приводу тих високих очікувань, які спостерігалися після приходу його до влади. Високим у жовтні 2009 року був рівень негативізму в оцінках подій серед представників як “біло-блакитного”, так і “помаранчевого” електорату — відповідно 86,7% і 70,7% представників цих груп вважали, що події розвиваються в неправильному напрямі.

На початку 2005 року переконання в тому, що події розвиваються у правильному напрямі, було особливо високо вираженим у представників “помаранчевого” електорату (80,6%), що пов’язане з перемогою на виборах підтримуваного ними кандидата, тоді як у представників “біло-блакитного” електорату розподіл оцінок був кардинально протилежним (16,7%). Аналогічно до 2005 року, після перемоги В.Януковича на останніх виборах, спостерігалася більш позитивна оцінка перебігу подій з боку “біло-блакитного” електорату, ніж із боку “помаранчевого”, однак “оптимістичність” цих оцінок виражена вже помітно менше — 46,6% тих, хто голосував за В.Януковича, вважають, що події розвиваються в правильному напрямі, і 30,4% — що в неправильному. Хоча все одно ці оцінки помітно покращилися порівняно з жовтнем 2009 року, коли відповідні показники становили 3,2% і 86,7%.

Оцінка перебігу подій представниками “помаранчевого” електорату на статистично значимому рівні не змінилася і залишилася вкрай негативною. На початку 2010 року негативні оцінки перебігу політичних подій переважали і в лавах “електорально невизначених”, хоча негативізм помітно послабшав порівняно з кінцем 2009 року. У лютому 2005 року в групі “електорально невизначених” частки тих, кого влаштовував розвиток подій, і тих, хто вважав його напрям неправильним, були приблизно рівними.

Якщо порівнювати оцінки з боку представників різних груп електорату перемоги В.Ющенка і В.Януковича на президентських виборах (зроблені відповідно під час досліджень на початку 2005 і 2010 років), то можна бачити, що оцінки перемоги В.Януковича “біло-блакитним” електоратом у 2010 році були значно стриманішими, ніж оцінки перемоги В.Ющенка “помаранчевим” електоратом у 2005 році — як “історичну перемогу” оцінили ці події відповідно 18,5% і 48,2% (див. табл. 3). Представники “біло-блакитного” електорату найчастіше оцінювали перемогу В.Януковича або як “дуже позитивну” (37,1%), або як “досить позитивну” (35,9%) подію.

Також помітно рідше представники “біло-блакитного” електорату 2010 року порівняно з представниками “помаранчевого” електорату 2005 року вважали, що ситуація у країні внаслідок президентських виборів поліпшилася (відповідно 33,1% і 53,3%, $p < 0,01$, див. табл. 4).

Ставлення до громадян з “альтернативними” політичними орієнтаціями, тобто тих, хто голосував за політичного суперника того кандидата, за якого голосувала сама людина, також можна вважати показником емоційного самопочуття, оскільки емоції, спрямовані на інших людей чи інші соціальні групи, значною мірою характеризують емоційний стан індивіда.

**Оцінка перемоги Віктора Ющенка/Віктора Януковича
на президентських виборах 2004/2010 років з боку представників
різних груп електорату, %**

Як би Ви оцінили перемогу Віктора Ющенка/Віктора Януковича на президентських виборах?*	Лютий 2005 року				Лютий–березень 2010 року			
	Усі опитані, N = 2012	“Помаранчевий” електорат, n = 1070	“Біло-блакитний” електорат, n = 602	“Електорально невизначені”, n = 224	Усі опитані, N = 2010	“Помаранчевий” електорат, n = 621	“Біло-блакитний” електорат, n = 674	“Електорально невизначені”, n = 705
Історична перемога	27,2	48,2	3,7	9,2	9,2	1,5	18,5	1,8
Дуже позитивна подія	15,4	27,0	2,3	5,2	18,4	1,3	37,1	5,9
Досить позитивна подія	15,3	20,8	6,1	18,3	20,8	3,2	35,9	15,5
Для мене це зовсім не значуща подія	12,3	2,0	17,5	34,9	21,8	29,5	5,9	42,1
Досить негативна подія	11,1	0,6	29,2	6,6	12,5	28,7	0,7	13,7
Дуже негативна подія	6,1	0,3	16,5	2,2	6,7	17,5	0,0	5,7
Катастрофа	4,4	0,0	11,5	4,8	4,4	10,4	0,0	5,2
Важко відповісти	8,2	1,0	13,0	18,8	6,2	7,8	1,9	10,0
Не відповіли	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

* У лютому 2005 року респондентів запитували: “Як би Ви оцінили перемогу Віктора Ющенка на президентських виборах?”; у лютому–березні 2010 року: “Як би Ви оцінили перемогу Віктора Януковича на президентських виборах?”

Порівнюючи почуття, які викликали у представників “помаранчевого” і “біло-блакитного” електорату люди з протилежними політичними поглядами у 2005 і 2010 роках, насамперед слід відзначити, що “емоційно забарвлене” ставлення до політичних опонентів у представників “помаранчевого” електорату було більш вираженим порівняно з “біло-блакитним” електоратом як у 2005-му, так і у 2010 році. “Помаранчеві” рідше зазначали, що люди, які голосували не за того кандидата, що їм вони, а за його суперника, не викликають у них жодних почуттів (див. табл. 5).

Представники “помаранчевого” електорату як 2005-го, так і 2010 року, частіше, ніж представники “біло-блакитного” електорату, відчували до політичних опонентів почуття жалості та співчуття. У 2010 році до цих почуттів додалися відчуття презирства і ненависті, прояв яких у представників “помаранчевого” електорату зріс на статистично значимому рівні (тоді як у представників “біло-блакитного” електорату 2010 року частка

тих, хто вказав на почуття презирства до політичних опонентів, дещо зменшилася і зросла частка тих, хто зазначив почуття поваги та співчуття). Оскільки дослідники (див., напр.: [Урнов, 2008: с. 80; Lazarus, 1991 р. 227]) найчастіше відносять презирство і ненависть до емоцій, пов'язаних з агресією, зростання прояву цих емоцій у середовищі “помаранчевого” електорату можна вважати показником існування соціальної напруженості, пов'язаної із прагненням “політичного реваншу”. Слід зазначити, що на початку 2005 року у представників “біло-блакитного” електорату почуття презирства і ненависті до політичних опонентів були виражені меншою мірою, ніж у представників “помаранчевого” електорату 2010 року (хоча перші тоді перебували у становищі, аналогічному тому, в якому після поразки підтримуваного ними кандидата опинилися прихильники “помаранчевих” політичних сил).

Таблиця 4

Оцінка змін ситуації в Україні в результаті президентських виборів з боку представників різних груп електорату, %

Як Ви вважаєте, в результаті президентських виборів ситуація в країні поліпшилася, погіршилася чи залишилася без змін?	Лютий 2005 року				Лютий-березень 2010 року			
	Усі опитані, N= 2012	“Помаранчевий” електорат, n = 1070	“Біло-блакитний” електорат, n = 602	“Електорально не- визначені”, n = 224	Усі опитані, N = 2010	“Помаранчевий” електорат, n = 621	“Біло-блакитний” електорат, n = 674	“Електорально не- визначені”, n = 705
Поліпшилася	31,1	53,3	6,9	11,7	17,3	2,3	33,1	8,0
Погіршилася	22,8	5,0	48,9	24,8	14,4	23,2	7,4	15,9
Залишилася без змін	40,0	35,7	39,8	53,0	54,7	61,2	45,0	64,7
Важко відповісти	6,0	5,9	4,3	10,4	13,2	13,1	14,2	11,2
Не відповіли	0,1	0,1	0,2	0,0	0,3	0,3	0,3	0,2

Наведені дані дають підстави говорити про більшу емоційну значимість розвитку політичної ситуації для “помаранчевого” електорату порівняно з “біло-блакитним”, більшу залежність емоційного самопочуття від перебігу політичних подій (у цьому випадку — від перемоги чи поразки “свого” кандидата на президентських виборах). Можна припустити, що за умов відносно високої емоційної значущості політичної царини для “помаранчевого” електорату пов'язані з цією сферою емоції стимулюватимуть вищу політичну активність цієї групи громадян порівняно з “біло-блакитним” електоратом. Адже, як зазначалося, емоції виконують спонукальну стосовно соціальної поведінки функцію. І, як пише Т.Кириленко, “наявність певних емоцій може слугувати важливим засобом ідентифікації спонук, виявлення їхнього зв'язку з базовими життєвими потребами, цінностями” [Кириленко, 2007: с. 87].

Таблиця 5

Ставлення до людей із протилежними електоральними перевагами, %

Які почуття викликають люди, які на цих виборах голосували не за того кандидата, що й Ви, а за його суперника?	Лютий 2005 року		Лютий–березень 2010 року	
	“Помаранчевий” електорат, n = 1070	“Біло-блакитний” електорат, n = 602	“Помаранчевий” електорат, n = 621	“Біло-блакитний” електорат, n = 674
Повага	9,3	7,3	8,0**	12,8**
Жалість	14,8**	8,7**	14,6**	9,6**
Презирство	6,9	7,6	12,7**	4,7**
Ненависть	1,9	3,4	7,2**	1,8**
Симпатія	1,4	1,7	3,4	1,8
Іронія	9,4	8,3	10,2	10,8
Страх	0,7	1,1	2,1	0,6
Співчуття	19,9**	8,3**	16,0*	12,1
Заздрість	0,2	0,0	0,7	0,0
Жодних почуттів не викликають	47,0**	59,0**	43,3*	48,8*
Важко відповісти	4,6	3,5	8,5	5,8
Відчували жалість або співчуття	29,1**	16,4**	27,0**	20,1**
Відчували презирство або ненависть	8,2	10,1	16,3**	5,9**

* Різниця статистично значима на рівні $p < 0,05$.

** Різниця статистично значима на рівні $p < 0,01$.

Висновки

Рівень емоційної поляризації (різниця в емоційному самопочутті прихильників різних політичних сил) в українському суспільстві поступово зменшується. Однак зниження рівня емоційного самопочуття представників “помаранчевого” електорату після перемоги В.Януковича на президентських виборах усе ж свідчить про те, що перебіг політичних подій продовжує впливати на емоційне самопочуття громадян.

Оцінки суспільної значимості перемоги В.Януковича на виборах “біло-блакитним” електоратом у 2010 році були значно стриманішими, ніж оцінки перемоги В.Ющенка “помаранчевим” електоратом у 2005 році. Так само більш стриманою була загальна оцінка з боку “біло-блакитних” перебігу подій в українському суспільстві. Це може бути свідченням відносно низьких соціальних очікувань представників електорату В.Януковича від його приходу до влади.

“Емоційно забарвлене” ставлення до політичних опонентів у представників “помаранчевого” електорату було більш вираженим порівняно з “біло-блакитним” електоратом як у 2005-му, так і у 2010 році.

Відносно висока емоційна значущість перебігу політичних процесів для “помаранчевого” електорату поряд із його невдоволенням перебігом подій

дає підстави для висновків про наявність вираженого протестного потенціалу у “помаранчевого” електорату. Це створює підґрунтя для більш високої суспільно-політичної активності прихильників “помаранчевих” політичних сил (порівняно з прихильниками політичних сил, що увійшли до правлячої коаліції).

Проте наявність такого протестного потенціалу є лише одним із чинників формування характеру соціально-політичної активності, яка, безумовно, також визначатиметься розвитком соціально-політичної та економічної ситуації. Особливості суспільно-політичного та економічного розвитку країни можуть як посприяти “згасанню” цього протестного потенціалу (за умов, якщо соціальна реальність не продукуватиме факти, здатні підкріплювати ті ідеологічні та світоглядні установки, що формують світоглядне підґрунтя протестних настроїв), так і, навпаки, спричинювати посилення цього потенціалу.

Література

- Бердяев Н.А.* Самопознание (опыт философской автобиографии) / Бердяев Н.А. — М. : Книга, 1991. — 445 с.
- Головаха Е.И.* Социальное безумие. История, теория и современная практика / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. — К. : Абрис, 1994. — 168 с.
- Ильин Е.П.* Эмоции и чувства / Ильин Е.П. — СПб. : Питер, 2001. — 752 с.
- Кириленко Т.С.* Психология: емоційна сфера особистості : навч. посіб. / Кириленко Т.С. — К. : Либідь, 2007. — 256 с.
- Мищенко М.Д.* Динаміка емоційного самопочуття прихильників різних політичних сил (2005–2007) / М.Д. Мищенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 1. — С. 215–221.
- Соболева Н. І.* Соціологія суб’єктивної реальності / Соболева Н. І. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. — 406 с.
- Урнов М. Ю.* Эмоции в политическом поведении / Урнов М. Ю. — М. : Аспект Пресс, 2008. — 240 с.
- Lazarus R.S.* Emotion and Adaptation / Lazarus R.S. — N. Y. : Oxford University Press, 1991. — 560 p.
- Oatley K.* Best Laid Schemes: The Psychology of Emotions / Oatley K. — N. Y. : Cambridge University Press, 1992. — 521 p.